

A következőes költő

KÁNYÁDI SÁNDORRÓL, VÁLOGATOTT VERSEINEK KAPCSÁN

Valamirevaló könyveket sajátosan kell olvasni. Mindegyik más-más oldalról mutatja meg igazi arcát ugyanis.

Ebben a versgyűjteményben a következetesség uralkodik.

Távorról sem az akadálytalan kibontakozás vagy a sima emelkedés következetessége azonban. Küzdelem tanúi vagyunk. Küzdelemé, mely az állva maradásért, az egyenes tartás megóvásáért folyik. Erkölcsi és szellemi értelemben. Olyan művészi igény és természet működik itt, mely egyforma komolysággal és szenvedéllyel veszi tudomásul a belső életet, a külső világot, a hiteles ábrázolást. Épp ezért fokozódó szigorral mérlegeli, válogatja, rostálja a témákat, a gondolatokat, az eszközöket. Kányádi költészete ennek jegyében érlelődött az elmúlt tizenöt év alatt, 1955 és 1970 között.

Változott tehát? Igen. Egyre következetesebben valósítva meg önnön lényegét.

*

Kányádi az erdélyi realizmus hagyományain nevelkedett. A népiességbe hajló bensőséges líra művelőjeként indult. Ragaszkodott a jelenségek, a dolgok, a közösen átélhető egyszerű helyzetek igazságához. „*Udvarunkon öreg gerenda / korhadozik . . .*” és „*Hosszan néztem én az este / a ragyogó csillagokat*”: ilyen leíró és mintegy meghatározó alaptól fejtette ki érzelmi, hangulati színezetű mondandóit. Öszinte és megnyerő volt ez a költészet már a jelentkezés pillanatában. De nem járt be szélesebb területet, mint amekkorát az egyszeri élmény kikanyarított. Minden tisztasága és telítettsége ellenére esetleges maradt. Egy-egy alkalomhoz, az összefüggéseknek egy-egy szűkebb köréhez kötődött. Baj volt ez? Hiba volt? Inkább a meglevő adottságok és lehetőségek kibontakoztatásának egyik útja és módja. Melyet, ha úgy hozza sora, nem tökéletesíteni, hanem helyettesíteni kell. Valamely másik úttal és móddal. Mint az egyébként hibátlan színházi látcsövet, mikor már csillagvizsgálás a cél.

Így történt Kányádi költészetében is a változás. Midőn messzebb és élesebben akart látni, alkalmasabb eszközöket szelídített magához. A lírai tartalmakat kiemelte az egyszeri helyzet szabta keretből. Eltépte a tapasztalati hitelesség köldökzsinórját. Művészi eszményévé az vált, hogy a belső állapotot fejezze ki, a lelkiállapot rendjét kövesse. Úgy is, annak árán is, ha a közvetlen okok és összefüggések homályban maradnak. Ezáltal egyszerre beömlesztette költészetébe a hangulatok, érzületek, gondolatok, kapcsolatok vibráló, bonyolult szövevényét. Távoli pontokat, szikrázó ellentéteket, különös párhuzamokat olvasztott össze egy-egy állapotrajzban.

Költészetét mindez nyitottabbá és általánosabb érvényűvé tette. Képeinek anyagát és fölépítését egyre kevésbé szabták meg a helyzet külső elemei, annál inkább

az érzelmek hullámlása, a gondolat és a társítás szokellése, az indulat áradása. Sietek a megjegyzéssel: a szürrealizmus gyöngítő parttalanságának nyomai nélkül. Más kérdés, hogy a képek szélesebb körű kiválasztása, a kapcsolatok áttétele és több síkú megteremtése épp a szürrealizmus fölszabadító hatására vall. Ezek az eszközök és elemek végül beilleszkednek a mind ellenőrizhetőbb hitelességre és a mind árnyaltabb ítélkezésre törekvő elme munkájába.

Olyan út ez tehát, amely nem pusztán a költői ábrázolás egyik fajtájától a másik fajtáig vezet, hanem az igazság egyik állomásától a másikig. Az egyszerűtől a bonyolult felé.

De mi sarkallta mélyülni és tágulni ezt a költészetet?

Kristálytisztá anyagokból épített világ a Kányádié. Véka alá rejtene semmit sem kell. Indítékai világosan rajzolódnak elének. A versekben megnyilatkozó lírai jellem meghatározói szándéka, hogy igaz és hasznos ember lehessen minden körülmények közt. Benne élhessen a világban, de ne kényszerüljön meghajolni alantas, rossz erők előtt. Erkölcsi indíték és cél ez tehát.

Vajon miféle eszményekre és mértékekre tekint ez a céljában annyira szilárd jellem? Nos, azzal a vallomással kezdi, hogy a nép fia, a szegénysor szülője. Ott tanulta a tisztességet, a becsületet. Mert „*A mi utcánk olyan utca... / Innen csak indulni lehet, s aki indul, visszajöhet. / Tisztesség dolgában mindig / tanulhat itt, el a síríg.*” Továbbá: a „*vén Duka*”, a román pásztor így ad bölcs tanácsot: „*Az ember ott kezdődik, / és ott a pakulár, / ha jól fogja a botot, / s ha szépen furulyál.*” A népi erkölcs ősi, egyszerű eszményei képezik a lírai jellem indítékainak forrását és alapját. És ez az az eleven és erős kötelék, mely Kányádit a székely faluhoz, a kezük munkájából élő emberekhez fűzi.

Lehetséges visszavágyakozás, érzelmes emlékeztetés nélkül megtartani, táplálni ilyen viszonyt? Kányádi nem leplezi a nosztalgiát. Jól tudja azonban, hogy a nosztalgia kevésre kötelez, és nem sokkal több, mint az igazi, nehéz hűség pótszere. Emiatt az igazi hűség útját járja. A mindennapi kézfogás helyett — a mindenkor szellemi képviselőre vállalkozik. „*De jó lenne fogni olykor / egy-egy erős pásztorkezet*” — írja, utalván a távolságra és a visszavágyakozásra. Egyúttal meghatározza a másfajta kézfogás, a másfajta összetartozás tartalmát. Így: „*Én pedig itt szilajitok / száz új csikó-gondolatot, / olyanokat, kiknek háta / nem tűr nyergyet, nem áll hámba, / kipányvázni ne lehessen, / béklyót egyik se szeressen...*” Másutt ez áll, mintegy betetézéssel: „*a könnyörtelen / igazat keresem. / Ez a kenyérem.*”

Látunk kell, hogy ez a cél és elszánás nem egyszerűen a megismerés vágyából ered. Itt az igazság morális oldala és funkciója a fontos. Kányádi lírai hőse az emberségben, a becsületben, a tisztességben nem alkuszik; a megismerésben, sőt a cselekvés szabadságában is tudomásul veszi a határokat. Ez a létezési formája, a meghatározó állapota. A szerepe végül. Mintegy kipróbálja így a „*mi utcánk*”-ból, a népi közösségből hozott erkölcsi parancsolat erejét, érvényességét az emberi, társadalmi, morális, szellemi környezetet változó köreiben. Kifürkészi az adott világot. Következésképp a megismerésben és az ábrázolásban is hitelességre törekszik. Az ismeret és az ábrázolás elérhető igazsága így és itt kap morális súlyt, szerepet.

Most hadd idézzem föl a kezdő hasonlatot: csillagvizsgálásra már nem elegendő a legtökéletesebb színházi látcső sem. A „*Fától fáig*” lírai jelleme egyre táguló, egyre változó társadalmi környezetbe kerül. Életformája a személyes kapcsolatoktól a világméretű információig tágul. Mozgását, őrését mind távolabbi, mind bonyolultabb erők befolyásolják. Létezésének egy-egy mozzanata ismerős és ismeretlen tényezők hatalmas rendszerébe kötődik. Annak a módnak, ahogy Kányádi tudomásul vette és ábrázolta mindezt, szintén változnia kellett. Változnia, alkalmazkodnia.

Fölösleges tovább indokolni, miért nem engedte oda képeit és társításait a szürrealizmus felhőjébe hasonlóan véletlenszerűen, s miért építette verseit ugyanakkor a tapasztalati valóság rendjétől annyira eltérő kapcsolatokra. Az egyszerre áttekinthető helyzet azonnal megragadható igazságai után a részleteiben alig követhető összefüggések közvetve megnyilatkozó igazságait kereste és testesítette meg.

Képeiben, szerkezeteiben, nyelvében a helyzettől messze szakadt, csaknem önmagában létező emberi állapot bizonyossága és talányossága tükröződik.

Bizonyosság és talányosság egyszerre.

Pályájának nagyobb és jelentékenyebb szakaszában Kányádi markáns erővel fejez ki egy-egy lelkiállapotot, ámde nem rajzolja köré az indító helyzetet, a magyarázatokat. „*Harapd már át a torkomat, / ne nézz olyan vadul*” — kezdi egyik félelmetes hatású versét. Azonnal belénk plántálódik az állapota: egyedül áll, védtelen, reménytelen, fájdalmas sorsába törődve. De kinek, minek ellenében? Hol és miért? Epp ez a kétségtelen bizonyosság és ez a szorongató bizonytalanság Kányádi sajátos igazsága. Olyannyira, hogy akkor is ezt a képletet alkalmazza, amikor, tudjuk, ismeri a közvetlen okát s összefüggését állapotának. „*Minek írnam le azt a völgyet?*” — hártítja el a közvetlen azonosítást. Jól teszi. Hiszen a kézzel elérhető, ujjal megmutatható ok s összefüggés nem több itt a pusztá jelenségnél. Sekélyes magyarázat volna. Többet mond a következmény, a töményen kifejezett lelkiállapot.

Híradásnak is lényegesebb és tanulságosabb. A pillanatnyi helyett az állandót hangsúlyozza, a jelenség helyett a törvényre irányítja figyelmünket. Ezek az állapotrajzok és látomások ugyanis a küzdelemre kényszerült ember magatartását és küzdelme tartalmát állítják középpontba. Olyan küzdelmet, mint amelyet együtt vívott a költő és a versbeli Joan: a szellem minden óriása „*sem tud felelni kérdéseinkre ... Egyelőre még, / bölcsők s koporsók között téblábolva sután, / segítesz nekem s én segítek neked, / hogy vállra vegyem, s hogy vállra vegyed, / akár a zsákot hajdanán, / a világegyetemet...*” Ez az állapot jellemzi a lírai hőst, kibontakozásának eleddig végső szakaszában. Kérdésekkel birkózik, melyekre teljes választ nem kap, talán nem is vár, elintézve magában, hogy számára a vívódás, a küzdelem jutott osztályrészül.

„*Túl korán születtem*” — állapítja meg magyarázatképp. Korán, akkor, amikor a még csak bontakozó társadalmi és történelmi környezet az önszülés vajúdásait éli ellentétek, összeütközések, összegubancolódott viszonyok közepette. Egy valóban nagy költemény, a címadó *Fától fáig* drámai módon jeleníti meg ennek az állapotnak minden disszonanciáját; disszonáns harmóniáját. Az erdőben eltévedt kisfiú bénító félelmének s a valahová eljutás kényszerének balladája ez a vers. Félelme, szorongása a bizonytalanságból fakad. Egyszersmind egyetlen bizonyossága ez a bizonytalanság. „*Sírni kéne énekelni / éjnek lenni / nem is lenni / csak ne kéne beljebb menni / ... Elszisszent az út alólad / nyárfák félelme ülepült / homlokod pólsaira / De csak tovább fától fáig...*” Ami mégis bizonyos: hogy menni, mozdulni kell, vállalva a bizonytalanságot. Már az homályban marad, hogy mi miatt, mi végre. Ebben áll a versnek mint állapotrajznak a paradoxona s az igazsága.

Kányádi világgépének fontos elemét tárja föl ez a paradoxon. Olyan környezetet jelez, ahol az egyént, az embert hatalmas törvények uralják. Irányukat, tartalmukat alig fedik föl. Az egyén, az ember hatásukat ismerheti inkább, mintsem jellegüket. Hatásuk tükrében egyszerre mutatkoznak kegyetlennek és irgalmasnak, kiszámíthatóan tisztának és érthetetlenül kaotikusnak. Bárhogy: nagyságuk és erejük fenyegetően és ellenállhatatlanul tornyosodik az egyén fölé. De honnan ered ennek a sokszorosan determinált embernek az ereje, konoksága? Ez az erő és konokság az erkölcsi és szellemi felelősséggel és hivatástudattal azonos. Azzal a magyarázatra nem szoruló meggyőződéssel, hogy az ember erkölcsisége és szellemisége magában érték és erő. Nemcsak eltölti, hanem meghatározza is az embert. Kányádi költészete egyszerre ábrázolja ezt a nagy, alapvető tényezőt, egymásra vetítve őket, mint az elemeket új rendbe olvasztó fotómontázs. Így érzékelteti a meg nem felelést is köztük.

A meg nem felelés fájdalmas feszültséget eredményez. Ez itatja át Kányádi költészetének hangját. Kányádi nem panaszkodik, nem jajong, nem látja porszemnek az embert. Csak éppen átéli a nagyobb törvények, erők érvényesülését és azt, hogy azok a törvények és erők nem az ember és világ közt harmóniát kívánó elvek és léptékek alapján működnek. Más a szerkezetük, a rendszerük, a nagyságuk. Ismét egy paradoxon: az, ami igazán emberi, oly kevésbé uralja az embert. Oly méltat-

lanul megszabott arányban. De uralja. Kányádi lírai jelleme ezeknek az arányoknak határai közt mozog. Költészetének összetevői ezeknek az arányoknak felelnek meg. Fájdalma és megnyugvása, féelme és önbizalma, lemondása és életereje Dávid—Góliát harcot vív. E különös harc formája és eredménye a nehezen megteremtett, mindig újra és újra megszerzett küzdelmes belső egyensúly.

Rég kiderült, hogy az erőknek s a tényezőknek ebben a közvetett rajzában — ahol minden az ember belső állapotának tükrében jelenik meg — a részletek elmosódnak, a jelenségek visszaszorulnak. Az ember néhány általános tulajdonsága kerül előtérbe. Olyan vonások, amelyeket a környezet emelt ki, emeltetett ki a többi közül.

*

Most pedig térjünk vissza a valósághoz.

Látuk, mit tart fontosnak és jellemzőnek ez a költészet korunk valóságából; nézzük meg, a valóság milyennek mutatja ezt a költészetet.

Bizonyos, hogy Kányádi költészetében nem a cselekvő ember alakja rajzolódik ki. Hanem a magát s a világot figyelő, faggató, mérlegelő emberé. Ez az ember azonban nem távolodott el a világtól. Ellenkezőleg, közeledni készül a világhoz. A teljes kapcsolat: a cselekvés előtt áll, arra készül. Mit hogyan tegyen majd, már ennek a szemszögéből figyel és minősít. Ezért van, hogy Kányádi költészete meditatív jellegű ugyan, de nem elvontan az. Kérdései, vonzéspontjai a világgal való sokoldalú és harmonikus viszonyról le nem mondó, elszigetelődni nem akaró ember céljaihoz tapadnak. Ez magyarázza a kudarcok, a vereségek kendőzetlen bevallását is, meg azt is, hogy mindezek, az oly nyomatékosan hangsúlyozott bizonytalansággal együtt sem torkolltak tragédiába.

Sok jel mutatja, hogy Kányádi vilásképe mögött korunk emberének hiteles, eleven tapasztalatai húzódnak. Azé az emberé, aki a tudományos-technikai forradalom, a hatalmi viszonyok, a gazdasági és társadalmi folyamatok, a stratégiai helyzet kiépült és kiépülésben levő bonyolult rendszerében nehezen tud tájékozódni, még nehezebben képes érvényesíteni igényeit, melyek magukban foglalják ember és világ erkölcsi összhangját is.

Igaz, Kányádi költészete mindezt nem közvetíti a világbárázolás módján és szintjén. Kizárólag a belső állapot finom jelzéseiben fogalmazza meg. Itt azonban érdekesen és nagy emberi, költői hitelességgel.

Megállják helyüket a közvetlen környezet lírai jegyei, vonásai is. Nem a pusztán leíró vagy utaló részekre gondolok. A nézőpontra, a kérdésekre, a történetiségre magára. Kányádi erdélyi illetékessége előbb a népi, közösségi erkölcsben mint indítékban nyilatkozott meg. Mélyebbnek látszik azonban a másik mozzanat. Egy helyütt így találjuk nyomát: „*Nagy a világ! / ... S a földgömbre... / kis folyónkat, a Nagyküküllőt / még csak reá sem rajzolták.*” Pedig „...*Három kicsi, dolgos nép / sorsát egybe mossa.*” Így fonódik össze a történelem gyorsuló és terebélyesedő folyamatait szédülve, lassan követő ember élménye a „*három kicsi, dolgos nép*” közvetlenebb élményeivel. Arról van szó, hogy a kis népek, néptöredékek szemében a történelem folyamatai mintegy megnőnek. Nagyságuk, meghatározó szerepük fokozódik. Természetesen finomodik, éleződik ki ezeken a tájakon az az érzékenység és éberség, mely épp a meghatározó erők s törvények útját, titkát, hatását érzékeli, méri, kutatja. Kétségtelen, hogy ezek a funkciók is formálták Kányádi költészetét; érzékenységét, kérdéseit, belső rendjét.

Nem a költő, hanem a történelem rendelkezett úgy tehát, hogy ama színházi látcső élesebbel, messzebb nézővel cseréltessék föl.

SZÉKELYHÍDI ÁGOSTON